

Etkinlikler - Voyvoda Caddesi Toplantıları 2009-2010

Çevre Sorunlarına İktisadi Çözümler Getirebilir Miyiz? Yerleşik İktisat-Ekolojik Ekonomi Karşılaştırması ve Yerleşik İktisadın Türkiye Yansımaları

Yard. Doç. Dr. Begüm Özkaynak

Ekonomik etkinliklerin, çevresel etkilerinin olduğu iktisat biliminin başlangıcından itibaren iktisatçıların bildiği bir konudur. Ancak, çevre ekonomisi 2000'li yıllara kadar ekonominin önemli bir alt dalı değildi. Bugün ise küresel ısınma nedeniyle çevre-ekonomi ilişkisi çok güncel bir konu haline geldi ve ekonominin kendi içindeki kavgasına çevre konuları da dahil oldu.

Genel olarak bakıldığında, 18. yüzyılın sonlarında klasik iktisatçılar -Adam Smith, David Ricardo ve diğerleri- ekonomik büyümenin karşısında çevresel kısıtların olma ihtimalini düşünerek kaygılanmışlardı. Bu kaygıları da daha çok verimli toprakların kısıtlı oluşu, nüfus artışı gibi konulardaydı ve bu hususlarda çözüm üretmeye de çalıştılar. Daha sonraları, çevre sorunlarının ele alınış biçimi iktisat okulları arasında farklılık göstermeye başladı. Ben bugün akademik literatürde çevre sorunlarının nasıl ele alındığı, kavgalar ve ayrımların hangi noktalarda yaşandığı konusuna açıklık getirmek istiyorum; dolayısıyla çevre iktisadının gelişimine biraz da tarihsel perspektiften bakmaya çalışacağım.

İktisatta çevre konusunu ciddi olarak ele alan iki farklı okuldan bahsetmek mümkün. Bunlardan ilki, neoklasik iktisat olarak da bildiğimiz yerleşik iktisattır ve bugünkü çevre politikalarımıza da hâkim yaklaşımdır. İkinci okul, neoklasik yaklaşımı hem eleştiren ve hem de ona bir alternatif olmaya çalışan, son 15-20 yılda Avrupa ve Amerika merkezli ortaya çıkmış ekolojik iktisattır. Ben konuşmanın ilerleyen bölümlerinde bu iki okul arasındaki kuramsal ve yöntemsel farklılıkların neler olduğunu da irdelemeye çalışacağım. Son olarak da, Türkiye olarak nerede durduğumuzu, çevre politikalarımızı bu iki okulun nasıl etkilediğini, kime daha yakın durduğumuzu, son dönemde hâkim söylem değişirken bu değişim sürecinde nerede konumlandığımızı sorgulayacağım.

Çevre iktisadına tarihsel perspektiften bakıldığında klasik iktisatçıların nüfus artışı ve tarımsal arazilerdeki kısıtlar ekseninde çevreyi gündemlerine aldığı görülür. 1860'ların önemli iktisatçısı Jevons, doğal kaynakların ekonomik büyümeye önemli bir kısıt getireceğini öngörür. İngiltere'de sanayi devriminin yaşandığı, kömürün üretimde önemli bir enerji kaynağı olduğu bu dönemde Jevons, "Yakında kömür kaynakları tüenecek ve bu durum ekonomik büyümeye engel teşkil edecek. Alternatif bir enerji kaynağı bulamazsak ekonomik olarak büyümeye devam edemeyiz" der ve hemen ardından kömür, petrolle ikame edilir. Dolayısıyla, bugün de umut bağladığımız, teknolojik olarak doğal kaynak kısıtlarına çözüm bulunabileceği şeklindeki söylem geçerlik kazanır; çünkü bir anda petrol kömürün yerini almıştır ve ekonomik büyüme devam edebilmektedir. Bu noktadan sonra doğal kaynakların tüeneceğine ilişkin kaygılar ortadan kalkar.

1960'lara kadar, hava kirliliği, deniz kirliliği gibi çevre sorunları görünür hale gelene kadar herhangi bir şekilde ekonomik faaliyetlerle doğal kaynaklar arasında bir ciddi ilişki, kısıt kaygısı görünmüyordu ve akademik literatürde de çevre sorunları çok ciddi anlamda ele alınmadı. Dolayısıyla, 1860'lar ile 1960 arasında çevre iktisadında bir boşluk söz konusu oldu. Çevre iktisadı 1950-1960'lardan sonra gerçek anlamda ekonominin alt birimi olarak ortaya çıktı. 20. yüzyılın ilk yarısında tarım, hayvancılık ve madenlere ilişkin doğal kaynakların akıllı kullanımıyla ilgili birtakım yazılar yazıldı ama çevre sorunu, kirlilik gibi bir gündem maddesi yoktu. Aslında bu ilginç bir şey, çünkü iktisat bilimi kendi matematik modelleriyle sosyolojiye, politik oy verme eğilimlerine, evlilik kurumuna bile teoriler geliştirmiş, yayılcı perspektifi olan bir bilim dalıdır. Ama 20. yüzyılın ilk yarısına kadar çevreye ilişkin bir çaba yok, hatta çevre göz ardı edilmişti tümüyle bile denebilir.

Bunda hiç şüphe yok ki, ekonomik sistemin kendi kendine yeten, kendi kendini kapsayan bir sistem olarak algılanmasının da önemli rolü var; çünkü iktisat bilimi içerisinde ekonomik sistem hiçbir zaman ekosistemin bir alt sistemi olarak görülmemiştir. Klasik bir ekonomik düzen, firmalar ile haneler arasındaki ilişki olarak tanımlanır. Bu düzende herhangi bir şekilde ekosistem yoktur, hatta tam tersi, ekosistem bazen ekonominin bir alt sektörü gibi düşünülür. Zaman içinde yerleşik iktisat, özellikle Amerika’da şehirleşmeyle birlikte çevre kirliliği ortaya çıkınca, göz ardı ettiği bu konuya el attı ve kendi bilimsel yaklaşımını çevre sorunlarına bire bir uyguladı. Tabii bir yandan da iktisat bilimi dışında ekolojistlerin de çeşitli çalışmaları devam etti.

1960’larda özellikle dünyanın uzaydan çekilmiş fotoğrafları önemlidir. İlk defa dünya uzay boşluğunda hareket eden tek bir gövde olarak algılandı ve fotoğraflardaki dünya doğal kaynaklarını ve atıklarını kendi içinde tutmak zorunda olan bir uzay gemisine benzetildi. İnsanlar ilk defa “Biz doğal kaynakları kullanıyoruz, ama bunlar sınırlı; bir yandan da dışarıya bir şeyler atıyoruz, ama onlar da yine burada kalıyor, yok olmuyor” diye düşünmeye başladı; ama bu bakış iktisat bilimini kendi içinde çok da etkileyemedi.

Neoklasik iktisat, çevre kirliliğini ve çevre sorunlarını birey ve piyasa merkezli yaklaşımla, yani çevre kirliliğini ve doğal kaynakların aşırı tüketimini çevresel mallar, yani atmosfer, balıklar, ormanlar için piyasaların var olmamasıyla açıklar. Sonuçta biz çevre ile doğal kaynakları biraz bedavacı bir yaklaşımla kullanmakta, bunlar için para ödememekteyiz. Çevresel malların piyasaları olmadığı için fiyatları da yoktur; bu nedenle de bazen ortak alanlardaki çevresel mallar aşırı ölçüde tüketilebilir.

Küresel ısınma, ortak atmosfer havuzuna fazla karbondioksit emisyonu verilmesidir. İktisat yaklaşımında bu durum piyasa aksaklıkları olarak düşünülür ve bu aksaklıkları düzeltmek gereği ortaya çıkar. Çevre malları için bir yandan piyasalar yoktur, bir yandan da bazı durumlarda mülkiyetler yeterince tanımlı değildir. Dolayısıyla piyasa aksaklıklarını düzenlemede mülkiyet tanımlamak da bir çözüm olabilir. Bir de şöyle bir durum söz konusudur: Biz üretim ve tüketim faaliyetlerinde bulunurken birtakım çevresel zararlara yol açarız ve bu çevresel zararlar üçüncü şahıslar üzerinde etki yapar; ama biz bu etkilerden kendimizi sorumlu hissetmeyiz. Bunlar “dışsallıklar” olarak adlandırılır. Dışsallıklara iyi bir örnek İstanbul’daki Boğaz manzarasına sahip Gökkafe’si’dir.

Sonuçta siz Gökkafe's'te yaşarken Gökkafe's'in çirkinliğini görmez; sadece güzel Boğaz manzarasını görürsünüz; ama Gökkafe's'in dışından manzaraya baktığınızda bir dışsallık söz konusudur, siz Boğaz kıyısında gezerken o binanın çirkinliğiyle karşı karşıya gelmek zorundasınızdır.

Neoklasik yaklaşımda, dışsallıklar kendi içimizde halletmemiz gereken piyasa aksaklıklarıdır ve yine bu dışsallıkları bir şekilde içselleştirmemiz gerekir. Atıkların ırmağa atan bir fabrika, aynı ırmakta balıkçılık yapan insanları etkiler, ki örneğin Ulubat Gölü'nde böyle bir sorun yaşanmaktadır. Yerleşik iktisat, çevre tahribatının ya piyasa aksaklıklarından ya da dışsallıklar dolayısıyla gerçekleştiğini söyler, yani üçüncü şahıslara karşı sorumluluk gözetmeyen tüketim ve üretim faaliyetlerinden söz eder.

Yine yerleşik iktisat çevre sorunlarına kendi içinde birkaç çözüm önerisi getirir. Öncelikle "Biz dışsallıkları içselleştirelim" der; öyle bir üretim miktarı olsun ki bir birim daha fazla ekonomik etkinlikten elde edilecek kazanç, bu etkinlikten kaynaklanan kirliliğin yaratacağı birim çevre maliyete eşit olsun". Böylelikle, çevre zararları açısından en ideal üretim miktarını yakalayalım; en uygun kirlenmeyi sağlayalım. Hiç kirlenme olmaması iddiasında olmayalım. Ekonomik faaliyetlerden bir fayda sağlıyoruz, ancak ekonomik faaliyetlerin çevreye bir zararı var; ekonomik anlamda bizim sağladığımız fayda bu zarara eşit olsun. Böyle bir hesap yapalım ve öyle vergiler koyalım ki firmalar en uygun kirlenme oranında üretim yapsın. Bu, dışsallıkları içselleştirme yöntemimiz olabilir.

İkinci bir çözüm ise, eğer mülkiyetler belli değilse, özelleştirmeye gidilebilir. Mülkiyetleri iyi tanımlayabiliriz ya da piyasada yine fiyatı belli olmayan malları fiyatlandırır ve fayda-maliyet analizlerinin içine sokarız. Kararlarımızda fayda-maliyet analizlerini esas alırız. Örneğin, bir barajın yapılıp yapılmamasına karar vermek için, bu barajın bize getireceği ekonomik faydalara bakarız. Baraj yapım maliyetleriyle birlikte, barajın yapıldığı alanda, mesela tarım, orman arazilerinde gerçekleşebilecek kayıpların parasal değerini ortaya çıkarırız ve fayda-maliyet analizinin sonucunda pozitif bir miktar çıkarsa, yani bizim faydamız zararımızdan çoksa, o zaman barajın yapımına karar veririz. Bizim yarattığımız değer, yok ettiğimiz değerden yüksekse bir sorun yok; yani biz bir çevre tahribatından bahsedemeyiz, çünkü ekonomik anlamda kaybettiğimiz değerden daha fazla olacak bir değer yaratıyoruz.

Bu yaklaşımdan yola çıkarsak, neoklasik iktisat okulunun bakış açısında çevre tahribatı yoktur.

Bugün baraj yatırım kararlarının çoğu böyle bir fayda-maliyet analizine dayanmaktadır. Aslında hesapların içinde gerçek anlamda ekonomik getiri sayılabilecek tarım ve orman arazilerine ilişkin değerler dikkate alınır; ama onun dışındaki ekosistem fonksiyonları, örneğin kuşlar için habitat görevi gören bir sulak alanın ortadan kalkması ciddi anlamda bir ekonomik değer taşımadığı için hesaba katılmaz.

Bu yaklaşım bizi nereye götürür? Harvard Üniversitesi Rektörü Lawrence Summers'ın 1992'de Dünya Bankası'nda görevdeyken bir iç yazışmada ortaya çıkan argümanı en uç noktaya çarpıcı bir örnektir. Bu yaklaşım, gelişmekte olan ülkelere sanayi atıklarının para karşılığı ihraç edilebileceğini söyler. Bu, aslında gerçek anlamda yerleşik iktisadın yaptığı ve o açıdan bakıldığında doğru bir hesaptır. Summers öncelikle şunu söyler: "Sağlığa zararlı çevre kirliliğinin maliyetinin hesaplanması bu nedenle artan ölümler nedeniyle kaybedilen yarara bağlı olduğundan, sağlığa zararlı endüstrilerin bir bölümünün düşük gelirli ülkelerde konuşlandırılması doğru olur."

İkinci argüman şöyledir: "Kirlilik maliyetlerinin doğrusal olmayan biçimde artma olasılığı yüksek olduğundan -ki ilk aşamalarda kirliliğin maliyetleri oldukça düşüktür- şimdilik daha az kirlenmiş Afrika ülkeleri bu tür bir kirliliğe ev sahipliği yapmayı kabul etmelidir."

Üçüncü olarak ise Summers şunu öne sürer: "Estetik nedenler ve sağlık gerekçeleriyle temiz çevreye yönelik istemin gelire duyarlılığının yüksek olduğunu düşünürsek, genel refah artışı için kirliliği endüstrilerin zengin ülkelere uzaklaştırılması gerektiği sonucuna bir kez daha varırız." Bu şu demektir: Geliri daha yüksek kesimler daha temiz bir çevreye daha fazla talep duyar; dolayısıyla fakir insanların daha kirliliği bir çevrede yaşamaları fayda-maliyet açısından bakıldığında daha normaldir.

Sonuçta burada, çok basit bir fayda-maliyet analizi üzerine kurulu üç argüman söz konusudur. Bu bakış açısıyla baktığımızda, "Sürdürülebilir kalkınma" kavramının da artık biraz içi boşalmış olduğunu görüyoruz. Herkes sürdürülebilir kalkınmadan bahsetmekte, herkes sürdürülebilir kalkınma olsun istemektedir; ama biz sürdürülebilir büyümeden mi, sürdürülebilir kalkınmadan mı bahsediyoruz? Yoksa hiç büyüme olmasın mı istiyoruz?

Yerleşik iktisatçılar herkes için en iyi olabilecek şekilde hem teknolojiyi geliştirme, hem büyümeye devam etme, büyümeyle elde edilecek kaynakları çevreye duyarlı teknolojilere yatırma, böylece herkese bir kazanç sağlama yaklaşımındadırlar ve doğal kaynakların beşeri sermayeyle ikame edilebileceğini düşünürler.

Doğal kaynakları ayrı tutmak gerektiğini, onların beşeri sermayeden farklı fonksiyonlarının olabileceğini hesaba katmazlar ve aslında biraz da sürdürülebilir büyümeye referans verirler. Toplum ve çevreyi ekosistemden farklı düşünen, çok teknoloji optimist, ikameci bir yaklaşımdır bu.

Bu anlayış çevre sorunlarının yapısal kökenine inmeyip, oluşmuş çevre zararlarını onarmayı hedefler; yani çevre zararları yine bu sistem içerisinde olacak, ama “Kirleten öder” ilkesi uygulanacak, sonuçta zarar gören bir kesim varsa ona bu zararın karşılığı parayla ödenebilecektir. Eğer siz Gökova’da koyu kirletiyorsanız devlet size ceza keser, o maliyetin fiyatlandırmasını yapar ve siz de ortaya çıkan rakam neyse ödersiniz. Peki, çevreye verdiğiniz tahribat düzelir mi? Düzalmaz, ama belli bir miktar ödeme yapılmış olur. Bu anlayışta çevre sorunlarını çözmek değil, bir ortamdaki başka bir ortama, bir zamandan başka bir zamana taşımak söz konusudur.

Fayda-maliyet analizleri yapıyoruz ve bu analizleri tamamlayan projeler hayata geçiyor. Projeler için çevre-etki değerlendirmeleri uyguladığımızdan, öncelikle ekonomik prensipler bizim için önem taşıyor. Bir yandan fiyatlandırmalar söz konusu olduğu ve fiyatlandırmalar piyasalarda yapıldığı için siz, biz, hepimiz çevreyi bir anlamda özel tüketici gözüyle görmeye başlıyoruz; bu durum bizim tercihlerimize etki etmeye başlıyor ve yurttaş sorumluluğundan biraz uzaklaşıyoruz.

Çevreye ilişkin verdiğiniz kararlar tümüyle piyasa kararlarına dönüşüyor ve bu “ekonomik akılcılık” anlamına geliyor. Ekosistemin sağlığının gerçekten yerinde olup olmadığını sorgulamaktan uzaklaşıyoruz. Asıl amaç çevre korumasına değil, mevcut çevre sorunlarını onarmaya yöneliyor. Şuna inanıyoruz: Çevre dostu teknolojilerle çevre sorunlarının üstesinden gelebileceğimize inanıyor, bunun için de biraz kaynak yaratmak, büyümeye devam etmek gerektiğini düşünüyoruz. Teknoloji optimist bir yaklaşım içerisinde olduğumuzdan, ekonomik büyümenin çevre üzerindeki etkisiyle çok da ilgilenmiyoruz.

Neoklasik iktisada alternatif yaklaşım, “ekolojik ekonomi”dir. Günümüzde Avrupa’daki son çevre eylem planlarında yerleşik iktisat mantığının, yerini daha farklı bir yaklaşıma bıraktığını gözlemliyoruz. Ekolojik ekonomi, öncelikle parasal indirgemeciliğe karşıdır; “Çevre sorunlarını fiyatlandırarak ele alamayız. Çevreye ilişkin kararlarda bütünsel bir yaklaşım olmalıdır; sadece ekonomik perspektiften yaklaşamayız.

Bir de bu işin sosyal boyutu vardır; çevre sorunlarının topluma yansması her zaman, herkes için eşit düzeyde değildir. Bazı kesimler çevre sorunlarından daha kötü etkilenebilir. Sadece ekonomik göstergelerle, parasal değerlendirmelerle çevreye ilişkin kararları veremeyiz. Ekosistemin sağlığının ne durumda olduğuna ilişkin fiziksel göstergeler gereklidir” der.

Politikacılar gayri safi milli hasılaya ilişkin hedefler koyar; aslında sağlıklı işleyen bir düzen için ekosistemin sağlığı adına çevreye ilişkin göstergelere dair hedefler konması gerekir. Ekolojik ekonomi bu paradigmayı değiştirmeye çalışır ve şunu savunur: “Ekonomik sistemi, bütün ekonomik faaliyetleri öncelikle ekosistemin içinde görmelisiniz. Bütün ekonomik faaliyetler doğadan enerji ya da doğal kaynak kullanır, madde ve enerji doğadan gelir ve gene doğaya atık olarak geri döner. Hiçbir şey yok olmaz; her zaman ya atık, ya emisyon olarak yine ekosisteminizin içinde kalır. Ekosistemin kendi döngüsü vardır; ama bu döngünün sağlıklı işleyebilmesi için sizin verdiğiniz atık ve emisyon miktarının belli sınırlar içerisinde yer alması gerekir. Dolayısıyla çevresel etkilerin büyüklük ve yoğunlukları parasal değerlendirmelerden önemlidir/farklıdır ve siz ekosistemin sağlığını ancak fiziksel göstergelere bakarak ölçebilirsiniz.”

Ekonominin ölçeği de bu anlamda öncelik kazanır. Biz hiçbir zaman için ekonomik büyümenin bir sınırı olmadığını düşünürken, ekolojik ekonomi “En önemlisi ölçektir” der. Klasik iktisat hiçbir zaman ölçekle ilgilenmezken; etkinliğe odaklanır. Ekolojik ekonomi ise tam tersini söyler. Ekolojik bütünlüğü garanti altına alan bir ekosistemin taşıma kapasitesi içerisinde bir kalkınma öngörüsü söz konusudur. Bu anlayışa göre, bazı zararlar geri döndürülemez ve siz parasal değerlendirmelerle kararlar verirseniz farklı bir döngü içerisine girersiniz.

Peki, çevreye ilişkin kararları, örneğin bir baraj yapım kararını nasıl alacağız? Ekolojik ekonomi bu konuya şöyle yaklaşır: “Ekonomik anlamda siz yine değerlendirmenizi yapın, ama onun dışında kalan farklı sosyal göstergeleri ve çevre göstergelerini de göz önünde bulundurun, farklı bir kurumsal çerçevede baraj yapımından etkilenen farklı aktörleri de işin içine katarak kararları alın, mümkün olduğunca belirsizlikleri ortaya koyun.”

Bu noktada saydamlık önemlidir. Tüm toplumsal ve çevresel maliyetleri enine boyuna tartışmalısınız; bu bir karar alma süreci ve piyasa dışı bir düzendir. Burada önemli olan, alınan karardan çok, sürecin kalitesidir. Siz yine sonuçta baraj yapım kararını alabilirsiniz, ama önemli olan, önceliklerinizi nasıl belirlediğinizdir.

Sonuç olarak artık ekonomi ile çevreyi iki ayrı sistem olarak düşünmeyip daha bütünsel bir yaklaşım getirmek gerekir. Dolayısıyla önce fayda-maliyet analizine bakıp sonra çevre etki değerlendirmesi yapılmamalı, fayda-maliyet analizleriyle çevre etkileri aynı anda masaya koyulup projeler bu çerçevede değerlendirilmelidir.

Ekolojik ekonomi, çevre etki değerlendirmesi yerine stratejik çevre değerlendirmesini öngörür. Bu da şu demektir: Aslında bizim önce sektörlerimiz, sonra da bir çevre boyutumuz yoktur, çevre konusu zaten bütün sektörlerin içerisine entegre olmalıdır. Bu açıdan da son Avrupa Birliği Çevre Eylem Planları içerisinde “stratejik çevre değerlendirmesinden söz edilmiştir. Burada daha eşgüdümlü bir karar alma sürecinden bahsediyoruz.

Türkiye olarak biz neredeyiz? Ne yapıyoruz? Biz herhalde gelişmekte olan bir ülkenin kaygılarını taşıyoruz. Çevre ile ekonomi arasındaki ikilemi henüz aşabilmiş değiliz. Ekonomik gelişmeyi çevre korumanın bir ön koşulu olarak görüyoruz. “Öncelikle biraz büyüyelim, çevre sorunlarını daha sonra ele alacağız” yaklaşımı içerisindeyiz. Sürdürülebilir kalkınmayı da ekonomik gelişmeden vazgeçmeden çevre koruma olarak yorumluyor, bunu yapabileceğimize inanıyoruz. “Kirlenen öder” ilkesi bizim yasalarımızda geçerli; dolayısıyla hep onarıcı politikaların ön planda olduğunu görüyoruz.

Biz Burdur Gölü’nde bir çalışma yaptık. Burdur Gölü, uluslararası statüde çok önemli bir kuş habitat alanı. Bugün bu göl kurumaktadır; aslında Türkiye’nin göllerinin birçoğu böyle vahim durumdadır. Boğaziçi Üniversitesi’nden Fikret Adaman ile birlikte Burdur Gölü uluslararası Ramsar statüsünde bir alanken nasıl böyle bir hal aldığına incelemeye çalıştık ve şunu gördük: Burdur Gölü 100 bine yaklaşan bir nüfusun ortasında kalmış durumda ve bütün nüfusun kanalizasyonu buraya akıyor. Belediye bir atık arıtma tesisi yapmamış. DSİ bu kapalı havzayı besleyen bütün akarsuların üstüne bir gölet ya da sulama barajı yapmış ve ekolojik dengeyle hiç ilgilenmemiş. Bizim edindiğimiz izlenim şu: Türkiye’de modernleşme perspektifi var ve modernleşme çok basit bir analogiyle baraj inşa sayısı, sulama kanalları uzunluğuyla bir tutuluyor. Ne kadar çok baraj inşa edersek o kadar modern bir ülke olacağımız düşünülüyor. Gölün korunması çok daha uzun vadeli bir yaklaşım gerektiriyor. Belediye gölü korumakla ciddi anlamda politik bir fayda göremeyeceğini düşünüyor olabilir. Aslında sulak alanlar, göller ve benzeri çok önemli ekosistem fonksiyonlarını yerine getiren birtakım alanların devlet nezdinde ekonomik anlamda bir değeri bulunmuyor. Çevre mevzuatımız o kadar karışık ki! Örneğin, Burdur Gölü üç-dört farklı koruma statüsünde korunuyor.

Bugün dünya bir ekonomik krizle karşı karşıya ve bu kriz Türkiye'yi de etkiliyor. Bir yandan da ekolojik kriz söz konusu ve biz ekonomik krizden, biraz daha tüketime odaklanarak çıkmaya çalışıyoruz. Sonuçta ekonomik kriz ile ekolojik kriz artık iç içe çok büyük bir sorun oluşturuyor; ama ben bunu biraz da fırsat saymak gerektiğini düşünüyorum. Hem siyaset, hem de yerleşik iktisat kendini dönüştürmek zorunda. Avrupa artık gayri safi milli hasıla göstergelerinin yanında, gelişmiş ülkelerin ekonomilerinin çevreye enerji ve madde içeriği açısından etkisini ölçen verileri yayınlamaya başladı.

Aslında küresel iklim değişikliğinin ve ekonominin birbirini gitgide daha fazla etkileyeceği bir çağa giriyoruz. Benim öğrencilerimden biri, geçenlerde bunu çok güzel özetleyen bir cümle söyledi: “Hem ülke ekonomilerinin, hem de sosyal bir bilim olarak ekonominin gelecekte hangi yöne gideceğine karar verecek tek bir şey olacak: iklim değişikliği.” Bugün iklim değişikliğiyle yüz yüzeyiz. Yakın zamanda gerçekleşecek Kopenhag İklim Zirvesi'nde yapılacak tartışmaları merakla bekliyorum.